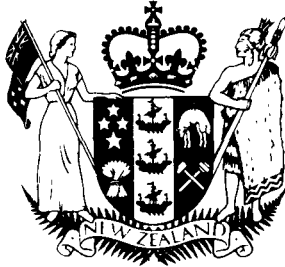

**TRANSLATION INTO MAORI OF MAORI LANGUAGE
ACT 1987**

KARAWARAWATANGA

<p>Taitara Tikanga</p> <p>1. Te Taitara poto me te tmatatanga</p> <p>2. Whakamaori</p> <p style="text-align: center;"><i>Tautoko i te Reo Maori</i></p> <p>3. Ko te reo Maori hei reo tuturu mo Niu Tirenī</p> <p>4. Te mana korero Maori i nga whakahaere o te ture</p> <p>5. Nga hua o tenei tautoko</p> <p style="text-align: center;"><i>Te Komihana o te Reo Maori</i></p> <p>6. Te whakatu o te Komihana</p> <p>7. Nga mahi a te Komihana</p> <p>8. Nga mana o te Komihana</p> <p>9. Me mau te Komihana ki nga kaupapa a te Kawanatanga</p> <p>10. Whakahoki korero a tau</p>	<p>11 Nga mahi a tetahi tangata, roopu hoki kaore nei he panga o tenei ture</p> <p>12 Nga mema o te Komihana</p> <p>13 Etahi atu mea e pa ana ki te Komihana</p> <p>14 Nga moni i wehea e te Paremata mo nga mahi o tenei Ture</p> <p style="text-align: center;"><i>Nga Tiwhikete Tohungatanga</i></p> <p>15 Me tuku tiwhikete te Komihana mo te tohungatanga ki te reo Maori</p> <p>16. Nga tohu mo nga tiwhikete tohungatanga</p> <p>17. E ahei ana te Komihana ki te hoatu te mana tuku i nga tiwhikete tohungatanga ki tetahi atu</p> <p>18 Te whakamana e pa ana ki nga whakahaere a te ture</p> <p>19. Nga whakahenga mo nga kaupupuri i nga tiwhikete tohungatanga</p> <p>20. Nga whakahaere</p> <p>21. Nga hara</p> <p>22. Te Ture Kai Ato Mamaetanga a Iwi 1975 me ona whakatikatika</p> <p>23. Te Ture mo Te Komihana Whakarite Utu Turanga Teitei 1977 me ona whakatikatika</p> <p>24. Nga whakahahoretanga Kupu Apti</p>
---	---

1987, No. 176

He ture hei whakamana i te reo Maori hei reo tuturu mo Niu Tirenī, hei tuku atu hoki te mana ki te reo Maori i roto i etahi o nga whakahaere o nga ture, a hei whakamana hoki i te whakatunga o te Komihana mo te Reo Maori, a me te whakaingoa hoki i nga mahi me nga mana o taua Komihana

[20 Hurae 1987

Na i te mea kua whakaaetia, kua tautokotia hoki e te Karauna i Te Tiriti o Waitangi, ki te iwi Maori, a ratou taonga katoa, tae atu hoki ki etahi atu mea: A na te mea ko te reo Maori tetahi o aua taonga:

Na reira ka whakaturetia e te Runanga nui o Niu Tireni i hui i te whare Paremata enei e whai ake nei:

1. Te Taitara poto me te timatatanga—(1) E ahei ana tenei Ture kia whakahuatia ko te Ture o te Reo Maori 1987.

(2) Tekihana 4 o tenei Ture ka timata a te 1 o nga ra o Pepuere 1988.

(3) Ahakoa te wehenga kei te tekihana iti (2) o tenei tekihana, ka timata tenei Ture a te 1 o Akuhata 1987.

2. Whakamaori—Mehemea kaore he whakamaori ke atu kei roto i tenei Ture, ko tenei e whai ake nei te whakamaori,—

“Ko te Tiwhikete Tohunga” ko te tiwhikete mo te tohungatanga o te tangata ki te reo Maori, i tukua atu ki a ia i raro i te mana o tenei Ture.

“Komihana” ko te Komihana mo te Reo Maori i whakaturia ra i raro i te mana o tekihana 6 o tenei Ture:

“Whakamaori” ki te reo Maori, ko te whakahua a waha i te reo Pakeha i nga kupu e whakahuatia ana i te reo Maori, a, ko te whakahua a waha hoki i te reo Maori nga kupu e whakahuatia ana i te reo Pakeha:

“Nga Whakahaerenga o te ture” anei—

(a) Ko nga whakawa i te aroaro o tetahi kooti o tetahi taraipunara ranei, i whakahuatia i te Kupu Apiti tuatahi o tenei Ture; a

(b) Ko nga whakawa i te aroaro o tetahi kaiwhakawa, kaititiro i nga take e pa ana ki nga tupapaku me etahi atu take ranei e whakawatia ana; a

(c) Ko nga take e whakahaere ana i te aroaro o tetahi taraipunara, i te aroaro ranei o tetahi atu roopu i raro i te mana, i nga kaupapa ranei a tetahi ture kua whakaturetia, e whiwhi ana ki te mana, ki etahi ranei o nga mana, o tetahi Komihana Uiu, e whai mana ana i raro i te Ture o Nga Komihana Uiu 1908, a e whai mana ana ki te uiui ranei i tetahi take, a, ki te ripoata mo tetahi take e whai waahi ana ki te iwi Maori, ki tetahi iwi, roopu Maori ranei:

“Minita” e korero ana mo te Minita o Nga Take Maori:

“Te Apiha Whakahaere” e pa ana ki tetahi take e whakahaeretia ana i raro i nga whakahaere o te ture, ko tenei te Tiati, a, ko tetahi atu tangata ranei ko ia nei te kaiwhakahaere i nga whakahaerenga o te ture:

“Te Whakamaori-a-Tuhi” e whai wahi ana ki te reo Maori, ko nga kupu Pakeha i tuhia i te reo Pakeha, kua oti nei te tuhi ki roto i te reo Maori, a, ko nga kupu Maori i tuhia i te reo Maori, kua oti nei te tuhi ki roto i te reo Pakeha.

Tautoko i te Reo Maori

3. Ko te reo Maori hei reo tuturu mo Niu Tireni—Ka kiia te reo Maori e tenei Ture, hei reo tuturu mo Niu Tireni.

4. Te mana korero Maori i nga whakahaere o te ture—
(1) Ahakoa he aha nga take e whakahaeretia ana e pa ana ki te ture, e ahei ana enei tangata ki te korero i roto i te reo Maori, ahakoa mohio ranei, kaore ranei e mohio ana ki te korero Pakeha i tetahi atu reo ranei:

(a) Tetahi mema o te kooti, taraipunara, tetahi atu roopu ranei kei to ratou aroaro nga whakawa e whakahaere ana:

(b) Tetahi roopu tetahi tangata ranei i karangatia hei korero te take kei te aroaro o te Kooti:

(c) Tetahi kaitohutohu:

(d) Tetahi tangata hoki e whakaaetia ana e te Apiha whakahaere, kia korero.

(2) Ko te mana ka tukua atu e te tekiana iti (1) o tenei tekiana e pa ana ki te korero i roto i te reo Maori, ehara—

(a) I te hoatu mana e ahei ai tetahi tangata i roto i taua tekiana iti, ki te tautohe me korero Maori atu te hunga kai whakahaere i te kooti ki a ia, me whakautu ranei ki a ia i roto i te reo Maori; a

(b) I te hoatu mana ki tetahi atu tangata i tua atu i te apiha whakahaere, kia ahei a ia ki te tautohetohe ko nga whakahaere, ko etahi wahi ranei o aua whakahaere kia tuhia i te reo Maori.

(3) Mehemea e hiahia ana tetahi tangata ki te korero Maori i rote i nga whakahaere o te ture, ma te apiha whakahaere e tuku he kaiwhakamaori i nga korero, he kaiwhakamaori i nga tuhituhi ranei.

(4) Mehemea i roto i nga whakahaerenga o te ture ka puta te patai meana kei te tika kei te he ranei nga whakamaori nga whakapakeha o nga kupu, ma te apiha whakahaere e whakatau.

(5) Tera ka whakaritea e nga ture o te kooti nga ture whakahaere e rite ana ranei, me tere tonu te whakaatu ki te kooti te hiahia o te tangata ki te korero Maori i roto i etahi o nga whakahaere ture; otira ma aua ture ano hoki e whakatakoto nga tikanga hei whainga i te wa e hiahia ana te tangata ki te korero i roto i te reo Maori.

(6) I roto i nga ture penei o te kooti me nga ture whakahaere e rite ana, mehemea kaore te tangata e whakaatu wawe ki te kooti tana hiahia ki te korero i roto i te reo Maori, tera tonu ka whakarahia ake e te kooti nga moni hei utu ma taua tangata mo nga raruraru e pa ana ki te whakahaere o te kooti; engari ahakoa kaore i whakaatu wawe taua tangata kaore rawa te mana korero Maori e whakakoretia e te kooti.

Cf. *Te Ture o te Reo Welsh* 1967 (U.K.), s. 1 (1)

5. Nga hua o tenei tautoko—Kaore rawa e taea e tekihana 3, e tekihana 4 ranei o tenei Ture te—

(a) Whakarereke te mana kei tetahi tangata, mehemea kaore i te tekihana o te Ture, ki te tango, ki te whakapuaki ranei he korero i te reo Maori; a

(b) Whakararuraru ranei te mana o tetahi iwi kei Niu Tireni ki te korero i te reo o taua iwi.

Te Komihana o te Reo Maori

6. Te whakatu o te Komihana—(1) Ka whakaturia he komihana, ka kii ko te Komihana o te Reo Maori.

(2) Me kaporeihanatia te Komihana nei mo ake tonu, a, kia kotahi tonu hoki tana tohu, a, e ahei ana taua Komihana ki te tango, ki te pupuri, ki te hoko ranei i nga taonga tinana, nga mea ranei e pa ana ki te whenua, a, e ahei ana taua Komihana ki te hamene, kia hamenetia ranei, a, ki te mahi, ki te whakamomori hoki i nga mahi katoa, i nga mea katoa hoki e pa ana ki nga kaporeihana.

Cf. *Bord Na Gaeilge Act, 1978 (Eire)*, s. 2

7. Nga mahi a te Komihana—E whai ake nei nga mahi ma te Komihana:

(a) He timata kaupapa, he whakatipu haere i taua kaupapa, he whakakao i nga kaupapa, he tiro tiro ano ki aua kaupapa, a, me te awhina ano hoki ki te whakatinanatanga o aua kaupapa, he awhina ano i nga whakahaere o aua kaupapa, tae atu hoki ki nga tikanga me nga kaupapa whakahaere kia tinana ai nga whakahau kei te tekihana 3 o tenei Ture mo te reo Maori hei reo tuturu mo Niu Tireni:

- (b) Otira na ko te mahi whanui he manaaki i te reo Maori, kaore koa ko te manaaki i te reo kia ora tonu ai, a, hei reo korero hoki ki tena, ki tena:
- (c) Ki te whakatinana hoki i nga whakahau i tukua atu ki te Komihana i raro i nga tekihana 15 ki te 20 o tenei Ture, ara, nga mea e pa ana ki nga tiwhikete tohungatanga ki te korero Maori:
- (d) Ki te whiriwhiri hoki, a, ki te whakahoki korero atu ki te Minita mo tetahi take e pa ana ki te reo Maori o nga take e tukua atu ana e te Minita ki te Komihana i tena wa i tena wa hei whiriwhiri ma ratou:
- (e) Ko etahi atu hoki mahi tera e tukua atu hei mahi ma te Komihana e tetahi atu Ture.

Cf. Bord Na Gaelge Act, 1978 (Eire), s. 3 (1), (3), (4)

8. Nga mana o te Komihana—(1) Ka hoatu ki te Komihana nga mana katoa e rite ana, e tika ana ranei hei mahi i nga mahi kua whakaritea mana.

(2) Ahakoa noa nga mana kei te tekihana iti (1) o tenei tekihana, e ahei ana te Komihana ki te—

- (a) Whakahaere, karanga, tae a tinana ranei ki nga hui uiui, ki etahi atu hui ranei, mehemea ki te whakaaro o te Komihana e pai ana enei hui kia marama ai te Komihana ki nga whakaaro, ki nga hiahia hoki o te iwi Maori mo nga take e pa ana ki te whakatipu, a, me te korero hoki o te reo Maori; a,
- (b) Ki te whai ki te whakatu komihana ranei hei tiro tiro i nga take e pa ana ki te korero o te reo Maori; a,
- (c) Ki te korero ngatahi a ki te mau hoki i nga whakahokinga korero mai ki a ratou, na nga Tari o Te Kawana me etahi atu, e pa ana ki te korero o te reo Maori i roto i nga mahi a aua Tari me etahi atu, i a ratou whakahaere hoki i a ratou kaupapa mahi, ahakoa ko a ratou kaimahi, ko etahi atu ranei e pa tuturu ana ki a ratou whakahaere; a,
- (d) Nga korero e pa ana ki te reo Maori kua whakapukapukatia; a,
- (e) Nga whakahoki korero ki te Minita ahakoa nei he aha e pa ana ki te reo Maori mehemea ki te whakaaro a te Komihana e tika ana kia whakamohiotia atu ki te Minita.

Cf. Bord Na Gaelge Act, 1978 (Eire), s. 3 (2), (4)

9. Me mau te Komihana ki nga kaupapa a te Kawanatanga—(1) I roto i ana whakahaere o ana mahi i raro i

te mana o tenei Ture, me whai whakaaro tonu te Komihana mo nga kaupapa whanui a te Kawanatanga i te taha ki te reo Maori, no te mea ma te Minita tonu e tuhi atu i tena wa, i tena wa, h. aha taua kaupapa.

(2) Me tere tonu hoki te whakatakoto a te Minita i te tonu i tuhi atu ki te Komihana i raro i te tekiana iti (1) o tenei tekiana, ki te aroaro o te Paremata.

10. Whakahoki korero a tau—(1) I a tau, ko te mahi ma te Komihana, he whakahoki korero atu ki te Minita mo nga mahi i mahia, i taua tau.

(2) Me tere tonu hoki te whakatakoto a te Minita i te ripoata i tukua atu e te Komihana ki a ia i raro i te tekiana iti (1) o tenei Tekiana, ki te aroaro o te Paremata.

11. Nga mahi a tetahi tangata, roopu hoki kaore nei he panga o tenei ture—Kaore rawa nga take, nga korero, nga kaupapa hoki kua whakapuakina i roto i tenei Ture e whakararuraru i nga mana, mahi ranei a nga Minita o te Karauna, a tetahi tangata ranei a tetahi Tari Kawanatanga ranei, a tetahi atu roopu ranei, e mau ana i a ratou i mua atu i te whakaturetanga o tenei Ture mo te reo Maori.

Cf. Bord Na Gaeilge Act, 1978 (Eire), s. 3 (5)

12. Nga mema o te Komihana—(1) Anei nga mea—

(a) Kotahi te mema e whakahuatia ana ko te Kai-Komihana mo te Reo Maori, a, ko ia hei Tiamana mo te Komihana; a,

(b) Kia kua e hipa atu i te wha etahi atu mema.

(2) Ko nga tangata katoa o te Komihana, ma te Kawana Tianara e whakatu i runga ano i te whakaingoa a te Minita ko wai aua tangata.

(3) I nga whiriwhiritanga ko wai nga tangata mo te Komihana, kua te Minita e whai whakaaro mo nga ahua pai anake o te tangata, engari me whai whakaaro ano hoki mo tana mohio, a, tohungatanga hoki ki te korero Maori, a, me etahi atu take hoki tera e tae mai ki te aroaro o te Komihana.

Cf. Bord Na Gaeilge Act, 1978 (Eire), s. 4 (1), (2); 1975, No. 114, s. 4 (2A); 1985, No. 148, s. 2 (1)

13. Etahi atu mea e pa ana ki te Komihana—Ko nga kaupapa kei te Kupu Apiti o tenei Ture ka paki nga mahi a te Komihana me ana whakahaere.

14. Nga moni i wehea e te Paremata mo nga mahi o tenei Ture—Ko nga utu mo nga mahi, nga utu mo te tangata, nga moni i tukua mo nga mahi, nga whakapaunga moni i utua, ko nga moni ranei i pau, ko nga moni ranei mo te whakahaere i nga tono a tenei Ture ka utua i nga moni i wehea e te Paremata mo tenei take.

Nga Tiwhikete Tohungatanga

15. Me tuku tiwhikete te Komihana mo te tohungatanga ki te reo Maori—(1) Ka tukua e te Komihana he tiwhikete tohungatanga ki te korero Maori ki tetahi tangata e tono atu ana mehemea ki te whakaaro a te Komihana he tohungatanga to taua tangata mo taua tiwhikete.

(2) E whai ake nei nga momo tiwhikete mo te reo Maori, ara, ko tetahi o nga mea e toru e whai ake nei:

(a) He tiwhikete mo te whakamaori:

(b) He tiwhikete mo te whakamaori i nga korero i tuhia:

(c) He tiwhikete mo te whakamaori mo te whakamaori hoki i nga korero i tuhia.

(3) Ko nga tangata katoa i whakawhiwhia i mua atu o te timatatanga o tenei Ture, ki te raihana whakamaori i raro i te Wahanga VI o te Ture o Te Tari Maori 1953, e whai mana ana i roto i nga tau e rua e tu mai nei, ki te tiwhikete mo te whakamaori, a mo te whakamaori hoki i nga korero kua tuhia ina tono atu ratau ki te Komihana.

Cf. 1953, No. 94, s. 71

16. Nga tohu mo nga tiwhikete tohungatanga—Mo te kaupapa whiriwhiri mehemea kei tetahi tangata e tono tiwhikete ana nga tohu, kaore ranei, mo te reo Maori, me waihangatia e te Komihana, a, me whakata hoki nga tohu e rite ana mo te whiriwhiri i te tohungatanga o te tangata ki te whakamaori, ki te tuhituhi ranei i nga whakamaori i te reo Maori.

17. E ahei ana te Komihana ki te hoatu te mana tuku i nga tiwhikete tohungatanga ki tetahi atu—(1) Ahakoa nga whakatau o tekihana 15 o tenei Ture, e ahei ana te Komihana ki te hoatu ki tetahi tangata, roopu ranei, te mana whakamatau mo nga tangata e tono ana mo nga tiwhikete tohungatanga ki te reo Maori, a, ki te whakamau hoki i aua tiwhikete ki nga tangata i kitea e ratau e whiwhi ana ki nga tohu mo enei tiwhikete.

(2) Mehemea i tukua enei mana e te Komihana ki tetahi atu, ki tetahi roopu ranei, i raro i te mana tuku mana e whakahuatia

ake nei i te tekihana iti (1) o tenei tekihana, e ahei ana te whakahaere, te whakamana o tenei tuku ano nei i haere tika mai i tenei Ture, a, kaore i raro i te mana tuku.

(3) Otiia kei te Komihana te mana whakakahore i ta ratau tuku mana, ahakoa ahea.

(4) Ahakoa i tukua atu e te Komihana te mana ki tetahi atu i raro i tenei Ture kei te Komihana tonu te mana tuturu neke atu i te mana i tukua e ratau ki tetahi atu, a, e ahei ana te Komihana ki te whakahaere i taua mana.

18. Te whakamana e pa ana ki nga whakahaere a te ture—(1) E ahei ana te Komihana ki te whakamana he tiwhikete tohungatanga e mea ana he tohunga te kai pupuri i taua tiwhikete ki te whakamaori i te reo Maori (ina hiahiatia) ki te tuhituhi ranei i nga whakamaori, ki nga tohu e rua nei ranei, mo te take o nga whakahaere a te ture, mehemea ki te whakaaro a te Komihana kei te kaupupuri tiwhikete enei ahua e whai ake nei—

(a) Ara, kei te kaupupuri he tohungatanga ki te whakamaori (ina hiahiatia) ki te tuhi ranei i nga whakamaori kei a ia ranei nga tohu e rua nei i roto i te reo Maori; a

(b) I whai ranei te kaupupuri i nga whakaakoranga, tohutohu ranei i nga mahi a te kai whakamaori, o te kai tuhi ranei i nga whakamaori, i nga tohu e rua nei ranei i roto i nga whakahaere a te ture.

(2) Ko nga kaupupuri katoa o nga tiwhikete kua whakamanatia nei, ka mohiotia, ina whakaatua e ratou aua tiwhikete, he tohunga mo te whakamaori i te reo Maori (ina hiahiatia) ki te tuhi ranei i nga whakamaori, a, he tohunga ranei i roto i nga tohu e rua nei i roto i nga whakahaerenga o te ture; heoi kaore te mana i taua tangata e ahei ai ia ki te tohe ki a hoatu he mahi mana, i te reo Maori a kaore ano taua mana e taka atu ki tetahi ropu, ki tetahi tangata ranei e whakapuaki korero ana ki te Kooti, ki tetahi atu ranei, e tohe ana kia whakahaerea e te kaupupuri tiwhikete, he take whakamaori, he take tuhi ranei i nga whakamaori, i nga tohu e rua ranei i roto i tetahi whakahaerenga take e pa ana ki te ture.

(3) Engari, mehemea i roto i tetahi whakahaerenga take a te ture, e whakaaro ana te kaiwhakahaere, ko te kaupupuri i te tiwhikete tohungatanga ki te reo Maori (ahakoa whakamanatia taua tohu i raro i tenei tekihana kaore ranei)—

(a) Kaore i whakamaoritia i tuhi tika ranei i nga whakamaori i roto i nga whakahaere a te ture; a

- (b) Kaore hoki i whai tika i nga tikanga i whakarite mo nga kaiwhakamaori, a, tuhi ranei i nga whakamaori i roto i nga whakahaere a te ture—

ka whai mana te kaiwhakahaere ki te ripoata i enei mea ki te Komihana, a ma, te Komihana hoki e whakamatau nga tono a te ripoata i raro i te tekiana 19 o tenei Ture, me te mea nei he take i tukua mai kia whakamatautautia i raro i tenei Ture.

Cf. 1953, No. 94, s. 73

19. Nga whakahenga mo nga kaupupuri i nga tiwhikete tohungatanga—(1) E ahei ana te tangata, ahakoa ko wai, ki te tuku he whakahe ki te Komihana mo te kaupupuri i tetahi tiwhikete tohungatanga ki te reo Maori mehemea—

- (a) Te kaupupuri tiwhikete i roto i ana whakamaori, i ana tuhinga ranei o nga whakamaori o te reo Maori, e haua ana ki te reo Maori, a, na reira me tiro tiro ano tana mana pupuri i enei tiwhikete; a

- (b) Mehemea hoki te kaiwhakamaori, te kai tuhi ranei i nga whakamaori, kaore i te whai pono i nga mahi a te kaiwhakamaori, a te kaituhi ranei i nga whakamaori i te aroaro o nga whakahaerenga o te ture.

(2) Mehernea ki te whakaaro a te Komihana e whakatamariki ana, e whakapohehe ana te kaiwhakamaori, te kaituhi ranei i nga whakamaori o te reo Maori, katahi ka whakaritea e te Komihana kia hoatu kia tukua atu ranei he kupu whakahe ki taua tangata, a me hoatu hoki e te Komihana he wa ki to ratau aroaro ki taua tangata (a kei taua tangata ano te tikanga mo te wa e rite ana) a, e ahei ana taua tangata mehemea ko tera tana hiahia, ki te tuhituhi ana whakautu ki te take e whakawatia ana a ia e te Komihana.

(3) Ina mutu te whakawa i te take i raro i te tekiana iti (1) (a) o tenei tekiana, a, mehemea hoki ki te whakaaro o te Komihana kei te tika nga whakahe i mea ra kaore ke nga tohu pupuri tiwhikete mo te reo Maori e tika ana ki te kaupupuri, e ahei ana te Komihana—

- (a) Ki te whakakahore i te tiwhikete tohungatanga; a,

- (b) Ki te whakatarewa i te mana o te tiwhikete, kia whakaaea rawa te Komihana kua riro i taua tangata nga tohu e rite ana, e tika ana mo taua tiwhikete.

(4) Ina mutu nga tiro tiro a te Komihana mo nga whakahe i raro i te tekiana iti (1) (b) o tenei tekiana, a, mehemea ki te whakaaro a te Komihana ko te tangata mona nei nga whakahe, kaore e whai tika ana i nga mahi a te kaiwhakamaori i a ia e whakamaori ana, e tuhi ana ranei i nga whakamaori i tetahi take e whakahaerea ana e ia e ahei ana te Komihana ki—

- (a) Te whakakahore i te whakamanatanga o te tiwhikete tohungatanga i raro i te tekihana 18 o tenei ture; a,
- (b) A mehemea kaore ano te tiwhikete kia whakamanatia, e ahei ana te Komihana ki te wewete i te mana o taua tiwhikete kia mohiotia ai kaore he tohu tohungatanga o taua kaupupuri ki te whakamaori, (ina hiahiatia) ki te tuhi ranei i nga whakamaori, ki te mana ranei o nga tiwhikete e rua, i roto i nga whakahaerenga o tetahi take e pa ana ki te ture.

(5) Mutu ana nga whiriwhiri a te Komihana, a mehemea ki te whakaaro a te Komihana, e whai take ana hei whakamatautanga i raro i te tekihana iti (3), te tekihana iti (4) ranei o tenei tekihana, me tere te tuku panui atu ki taua tangata, a me tuhi taua panui, a, me whakatakoto atu hoki te whakatau a te Komihana me nga take mo aua whakatau.

(6) Mehemea ki te whakaaro a te Komihana me whakakahore, me whakatarewa, me whakamana ranei te wewetetanga o te whakamanatanga o tetahi tiwhikete tohungatanga i te reo Maori i raro i te tekihana iti (5) o tenei Ture, e ahei ana te Komihana ki te mea atu ki te paipupuri ki a whakahokia mai tana tiwhikete tohungatanga ki te Komihana kia taea ai te whakahaere nga ahuatanga e tika ana mo tenei take.

Cf. 1953, No. 94, s. 74

20. Nga whakahaere—Ma te Kawana Tianara hoki, ia wa, ia wa, i te Ota i roto i te Kaunihera, e whakatau i runga ano i nga korero atu a te Minita, a me nga tono whakaaro atu a te Komihana ki te Minita, e waihanga nga ture whakahaere mo tenei take, mo enei take e rua ranei e whai ake nei:

- (a) E whakatau te utu mo nga tono mo nga tiwhikete tohungatanga ki te reo Maori:
- (b) E whakatau nga huarahi hei whainganga mo enei tono tiwhikete.

Cf. 1953, No. 94, s. 77

21. Nga hara—Ehara ana nga tangata katoa, a, ka hamenetia hoki ki nga moni kaore e neke atu i te \$200 mehemea kaore ratau e whakarongo ki te tono atu a te Komihana kia whakahokia mai o ratau tiwhikete.

22. Te Ture Kai Ato Mamaetanga a Iwi 1975 me ona whakatikatika—Kua whakatikaina te Kupu Apiti tuatahi o te Ture Kai Ato Mamaetanga a Iwi 1975 i te mea kua whakaurua atu ki te wahanga II i muri tata tonu i te take e pa ana ki te

“Komihana mo nga kaimahi o te Hohipera me nga Poari o te Ora o ia rohe” (e mau ra i roto i te tekiana 65 (1) o te Ture Komihana mo nga Kaimahi o te hohipera me nga Poari o te Ora o ia rohe 1983) tenei take e whai ake nei “Te Komihana mo te Reo Maori”.

23. Te Ture Mo Te Komihana Whakarite Utu Turanga Teitei 1977 me ona whakatikatika—Kua whakatikaina te Kupu Apiti Tuatahi o te Ture Komihana Whakarite Utu Turanga Teitei 1977 (ara tekiana 3 o te Ture Komihana Utu Turanga Teitei me ona whakatika 1980) i te mea i muri tata tonu i te take e pa ana ki te kaunihera taurahere mo nga kaimahi o nga kawana whaiti o ia taone o ia rohe, ka whakaurua atu tenei e whai ake nei: “Te Komihana Mo Te Reo Maori”.

24. Nga whakakahoretanga—(1) Te Wahanga VII (ara kei reira nei nga tekiana 71 ki 71A) o te Ture Nga Take Maori 1953, ka whakakahoretia.

(2) Tekiana 51 o Te Whakarereketanga o Te Ture Maori 1974, ka whakakahoretia ano.

KUPU APITI

KUPU APITI TUATAHI

Tekihana 2

Anei e whai ake nei nga Kooti me nga Taraipunana e ahei ai te tangata ki te korero i roto i te Reo Maori

A. Kooti

- Te Kooti Piira
- Te Kooti Matua
- Nga Kooti a Rohe
- Nga Kooti whanau
- Te Kooti Whenua Maori
- Te Kooti Piira Maori

B. Taraipunara

- Te Taraipunara o Waitangi
- Te Taraipunara Whakaorite Huarahi Mahi
- Te Taraipunara Whakatakoto Kaupapa
- Nga Taraipunara Mo Nga Whakawa Utu Iti

KUPU APITI TUARUA

Tekihana 13

NGA AHUATANGA E PA ANA KI TE KOMIHANA MO TE REO MAORI

1. Te roa mo nga mema i runga i te Komihana—(1) Ko nga mema katoa o te Komihana ka whakaturia mo nga tau kaore e neke atu i te toru tau, engari e ahei tonu ana, kia whakahokia atu ki te Komihana, i tena wa, i tena wa.

(2) E ahei tetahi mema ki te rihaina, engari me tuhia atu e ia tenei take ki te Minita.

(3) E ahei ana te Kawana Tianara i runga ano i te tonono atu a te Minita ki a ia, ki te whakamutu i te tunga o tetahi mema mehemea he mate to taua mema, mehemea kaore taua mema e mahi i nga mahi i whakaritea ma te Komihana, mehemea ka kitea, a, ka kiia e te Kooti whakawa kua poharatia taua mema, mehemea i mahia tetahi mahi kaore e tika ana, a, i whakaaea hoki te Minita he mahi he taua mahi.

(4) Ko nga mema katoa o te Komihana ka mau ki o ratau tunga tae rawa ki te wa e whakauru mai ai nga mema hou, ahakoa kua hipa ke te wa e tika ana kia tae mai te mema hou. Ina mate, rihaina, panaia ranei te tangata i tana tunga, kaore tenei wahanga e whai wahi.

(5) Kaore nga mahi, mana ranei o te Komihana e memeha mehemea e watea tonu ana he tunga ki te Komihana.

2. Nga Hui—(1) I raro i te mana o nga whakahau a tenei wehenga, ma te Tiamana e karanga nga hui mo te Komihana i nga wa e whakaarotia ana e ia, kia tutuki pai ai nga mahi i whakaritea hei mahi ma te Komihana.

(2) Ko nga hui ka tu ki nga wahi i whakaarotia e te Komihana, e te Tiamana ranei ia wa, ia wa.

(3) Ko te Tiamana te kaiwhakahaere o nga hui mehemea kei reira ia.

(4) Mehemea kaore te Tiamana i reira, ma nga mema o te Komihana e whakaingoa tetahi o ratau hei Tiamana mo taua hui.

(5) E whai mana ai nga hui a te Komihana, me tae ki taua hui e toru o nga mema.

(6) Ko te whakataunga o nga take katoa, kei runga i te pooti a te nuinga o nga mema.

KUPU APITI TUARUA—*continued*

(7) He mana pooti tonu ano kei te Tiamana, engari mehemea kei te orite nga pooti mo tetahi take, he pooti atu ano ka tukua atu ki a ia hei whakatau i te take.

(8) E ahei ana te Komihana ki te hui ko ratou anake, ki te hi ranei i te wahi tangata, heoi ano ma ratou tenei take e whiriwhiri i tena wa, i tena wa.

(9) E ahei ana hoki te Komihana ki te panui i nga hui i te wahi tangata, mehemea ki to ratau whakaaro tera etahi tangata e kai ngakau ki te take ka korerotia i te hui.

(10) I raro hoki i nga whakahaere o tenei Ture, e ahei ana te Komihana ki te whakatakoto kaupapa whakahaere mo a ratou take i ta ratau hoki i pai ai.

3. He whakaaetanga mo tetahi whakataunga ina kaore he hui—

(1) He whakaaetanga i tuhia, i hainatia, i whakatakotoria ma te reta i tonoa ma te waea i tuhia, i tonoa ma nga mihini tonono korero, ma nga mihini whakaata korero ranei, e whai mana ana pera me era whakataunga i nga hui, mehemea i tonoa mai e nga mema katoa a ratau whakaaea i raro i tetahi o nga tukunga korero kua whakahuatia ake nei.

4. E ahei ana te Komihana ki te whakamana i te Tiamana hei mahi hei whakahaere hoki i nga mahi i nga mana o te Komihana—Ahako he aha nga ahuatanga kei tenei Ture, e ahei ana te Komihana i tena wa, i tena wa, ki te tuku atu te mana ki te Tiamana ki te mahi, ahako nei he aha, nga take, kaupapa hoki a te Komihana—**a**, na reira, ahako he aha aua mahi i mahia e te Tiamana, ka whakaritea he mea mahi na te Komihana.

5. Te tohu mo te Komihana—He tohu motuhake ana to te Komihana, e whai mana ana hoki i nga Kooti ahako nei mo te aha.

6. Nga kaimahi o te Komihana—(1) I raro hoki i nga whakahaerenga o tenei wehenga e whai ake nei, e ahei ana te Komihana i tena wa, i tena wa, ki te whakaingoa apiha, a, whakaingoa kaimahi hoki, tae atu ki nga mea e kairiwhi ana, nga mea e mahi ana mo tetahi wa poto, a tae atu hoki ki nga mea i whakaritea kia mahi i tena wa, i tena wa, i runga ano hoki i te whakaaro o te Komihana ma enei ka taea a ratou mahi, whakahaere hoki i raro ano i te mana o tenei Ture i tana whakaturetanga ranei.

(2) Ko te tokomaha o nga apiha me nga kaimahi ka whakaingoa i raro i te wehenga iti (1) o tenei wehenga, ahako mo nga momo mahi katoa, mo nga mahi tohunga ranei, kei te Minita te whakatau, ia wa, ia wa.

(3) Ko nga apiha me nga kaimahi i whakaingoa i raro i te wehenga iti (1) o tenei wehenga ka noho hei kaimahi i raro ano i nga ture whakahaere, a, i te utu hoki me era atu koha i whakaritea e te Komihana i muri mai i nga whakariterite i whakaaetia mai e te Komihana mo nga kaimahi ma nga Tari Kawanatanga, a, ki te kore mai tenei, ki ta te Minita i whakatau ai.

(4) Ko nga mea i whakaritea i raro i tenei wehenga iti (3) o tenei wehenga ka timata (i te ra i whakaritea, i mua mai ranei, i muri mai ranei) i te ra ka whakaingoa hei timatatanga.

(5) Mehemea kaore he ra i whakatauria, ka timata i te wa ka whakaritea.

7. Te mahi ma nga tohunga—(1) E ahei ana te Komihana ki te tuku mahi ma tetahi tangata i whakaarotia e ratou he tohunga ki tetahi mahi, he kai awhina ranei mo a ratou mahi, a, he uiui hoki i tetahi mea, he rapu

KUPU APITI TUARUA—*continued*

korero ranei, hei mahi ripoata ranei, kia tino pai ai te mahi a te Komihana i a ratou mahi.

(2) Ma te Komihana enei momo tangata i whakaturia nei i raro i tenei wehenga, e utu mo a ratou mahi, e utu ranei he moni i whakaritea mo nga mahi, he komihana ranei, ara ki te utu i whakaarotia e te Komihana he utu tika, a, ma te Komihana ano hoki e utu nga moni i pau i aua momo tangata i roto i a ratou mahi mo te Komihana.

8. Te panga o etahi Ture ki nga mema me nga kai mahi o te Komihana—Kaore te tangata e kiia kei te mahi ma te Kuini i raro i Te Ture mo nga Kaimahi a Te Kawana 1962, i raro ranei i te Ture Whakatipu Moni a nga Kaimahi a Te Kawana 1956, no te mea kua whakaturia taua tangata hei mema mo te Komihana, hei apiha ranei, he kaimahi ranei ma te Komihana, i raro ranei i te wehenga 7 o enei tikanga.

9. Nga moni whakahoki, koha, me nga moni i pau mo nga take a te Komihana—(1) Ka utua ki nga mema o te Komihana he moni whakahoki e kiia ana ko te utu i whakaritea, he utu ranei i whakaritea mo tena wa, mo tena wa, he utu ranei i whakaritea hei utu mo tetahi tangata, he whakaaro ranei i whakatauria ia wa, ia wa, kia utua ki nga mema katoa, ki tetahi, ki etahi ranei o nga mema o te Komihana, i whakaarotia e te Komihana Whakarite Utu Turanga Teitei, i runga i te whakahau o te ture Komihana Whakarite Utu Turanga Teitei 1977.

(2) Ko nga whakataunga i raro i te wehenga iti (1) o tenei wehenga ka mana i te wa (i whakaritea, i mua mai ranei, i muri mai ranei) i te ra ka whakaingoaia hei timatatanga.

(3) Na reira ka meinga te Komihana he poari i whai mana ana i raro i te Ture Utu Moni a Utu Koha Hoki 1951.

(4) Ka utua ki nga mema o te Komihana he moni mo a ratou haererenga ki nga hui, i raro ano i te Ture Utu Moni a Utu Koha Hoki 1951 a ka mana hoki nga whakarite o taua Ture.

10. Nga moni kaumatua, nga utu ranei mo nga mea e mutu ana—(1) Anei nga take e pa ana ki nga kaupapa tuku moni atu ki nga putea whakatipu moni mo nga wa o te kaumatuatanga, nga koha ranei ki era e mutu ana te mahi no te mea kua kaumatua, ahakoa he apiha, he kaimahi ranei na te Komihana, ko te Tiamana ranei, ka utua i tena wa, i tena wa, he moni tapiri ki tetahi kaupapa ahakoa nei he aha, i raro ano i nga ture e pa ana ki te Ture Mo Putea Whanui 1950, kei tenei ture hoki nga whakahaere mo nga moni tapiri e pa ana ki nga kaituku mahi ki etahi atu kaupapa ranei mo nga kaituku mahi me nga moni tapiri.

(2) Ahakoa atu he aha nga whakahau kei tenei Ture, e ahei ana te tangata i mua tonu i tana nohonga hei apiha, hei kaimahi ranei ma te Komihana, a, hei mema ranei mo te Komihana, ki te noho hei mema mo te Putea Kaumatua a Te Kawanatanga i raro i te Upoko II o te Ture Mo Te Putea Kaumatua a Te Kawanatanga 1956, a ka meinga hoki ia i raro i nga kaupapa o tenei ture he tangata e mahi ana ma te Kawanatanga a, ka mau tonu tenei mana i te wa i a ia e mahi ana ma te Komihana ara, ahakoa he apiha, he kaimahi ranei, a, he mema ranei no te Komihana; a ka pa tenei Ture ki taua tangata, i roto i ana mahi katoa, ahakoa he apiha, he kaimahi ranei na te Komihana, a me te mea nei e mahi ana taua tangata ma te Kawanatanga.

KUPU APITI TUARUA—*continued*

(3) Mo te whakatinanatanga o te Putea Kaumatua a Te Kawanatanga 1956, i raro ano hoki i te wehenga iti (2) o tenei wehenga, mo te tangata e mahi ana ma te Komihana, ahakoa he apiha, he kai mahi ranei na te Komihana, he mema ranei no te Komihana e tuku moni atu ana ki te Putea Kaumatua a Te Kawanatanga, ka kiia i tenei wa te “ropu mana whakahaere” e whai wahi ana ki enei momo tangata ko te Komihana.

11. Nga moni ma te Komihana—Ko nga moni ma te Komihana ko enei e whai ake nei:

- (a) Nga moni i whakaritea e te Paremata mo nga mahi a te Komihana a ka utua enei ki te Komihana mo ana mahi:
- (b) Ko nga moni katoa hoki i whakawhiwhia i raro i nga whakahaere e tika ki ta te ture mo nga mahi a te Komihana:
- (c) Ko nga putea moni i puta mai hoki i nga moni e whakahuatia ake nei.

12. Kaute ki nga whare tiaki moni—(1) Me whakapuaretia e te Komihana he kaute i tetahi whare tiaki moni, ki etahi whare moni ranei hei moni awhiria i te Komihana ki te mahi i ana mahi.

(2) Ko nga moni katoa e tae mai ana ki te Komihana, ahakoa ki tetahi o ana kaimahi me tere te utu atu ki tetahi whare tiaki moni kei reira nei nga moni a Te Komihana, ki tera atu whare ranei e whiriwhiritia ana e te Komihana ia wa, ia wa.

(3) I mua i te tangotanga mai he moni i aua kaute moni nei, me whakamana rawatia e te Komihana, a, ki te kore mai tenei, me tonu atu he kupu whakaaea mai a te Komihana i tetahi o a ratou hui i muri mai i te ra i utua mai ai aua moni.

(4) Ko aua moni ka tangohia mai, me moni haki a me hainatia hoki e te tangata, tangata ranei i whakaritea e te Komihana i tena wa, i tena wa, mo taua mahi.

13. Nga kaute me nga korero mo ana kaute—(1) Me waihanga e te Komihana he rekoata tika o ana kaute moni, ana whakapaunga moni, ana taonga, ana nama, me ana moni hoki; a me whakatu hoki he tangata hei tiroiro i aua kaute i raro ano hoki i te mana o te Tari o te Otita, ka tukua atu te mana i raro i te Ture Mo Nga Moni-a-Iwi 1977, mo nga moni a iwi me nga toa putunga taonga hoki.

(2) Ka mutu i te 31 o Maehe te wahanga e pa ana ki nga whakapaunga moni a te Komihana, ki tetahi atu ra ranei e hiahiaitia ana e te Minita.

(3) I nga tau katoa, e mutu ai nga whakapaunga moni a te Komihana, me waihangatia e ia he pukapuka mo nga moni e whakaatu ana he aha nga moni whai hua, a he pukapuka mo enei mea katoa tae noa ki te ra whakamutunga o nga whakapaunga moni.

(4) Tae kau mai ana te mutunga o te tau whakapaunga moni, me tere te tonu atu a te Komihana enei i ki te Tari o te Otita, nga kaute o nga moni i whai hua, me nga whakapaunga moni a me te pukapuka hoki mo aua moni i whai hua, a, i whakapauria.

(5) He kape o nga kaute i otititia, tae atu hoki ki te ripoata a te Tari Otita me whakatakoto ki te aroaro o te Paremata i roto i te ono marama i muri mai i te mutunga o te tau whakapaunga moni, a, e ahei ana hoki enei mea kia noho hei wahanga mo te ripoata a te Komihana i raro i te tekiana 10 o tenei Ture.

KUPU APITI TUARUA—*continued*

14. Te whakatipu hua mo nga moni—Ahakoa he aha nga moni a te Komihana, kaore e hiahia wawetia ana e ratou, e ahei ratou ki te tuku aua moni hei whakatipu i etahi atu moni i raro ano i nga kaupapa e whaia ana e te Kaute-a-Iwi i raro i te tekimana 50 o te Ture Mo Nga Moni-a-Iwi 1977.

15. Te whakakorenga o te panga o nga take ki nga moni hua—Kaore nga moni i hua mai ki te Komihana e taketia.

16. E ahei ana te Karauna ki te tuku awhina atu ki te Komihana—Ko te Karauna, i raro i te mana whakahaere o te Tari o te Kawanatanga, e ahei ana i runga ano i te tono a te Komihana ki te mahi i etahi mahi, e whiriwhiritia, kia mahia, mo etahi kaupapa whakahaere ranei a te Tari ma te Komihana, he awhina ranei, he tuku atu ranei ki te Komihana etahi mea e hiahiatia ana, ara, he taonga kei nga toa a te Kawanatanga, he mihini ranei e rite ana mo nga mahi a Te Komihana, i runga ano hoki i nga ahuatanga i whakaritea, a i whakaetia hoki.

NOTE—This translation, which was not enacted by Parliament, is published by direction of the Attorney-General.